

- Наукова думка, 1996. – Т.9, кн. 1. Хмельниччина в роки 1650-1654. – 880 с.
5. Грушевський М.С. Короткий огляд української історії. / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні дмки і розвідки (1906-1916)». – с. 303-321.
 6. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа / М.С. Грушевський / Сост. ист.-биогр. очерк Ф.П.Шевченко; В.А.Смолия; Примеч. В.М.Рычки; А.И.Гуржия. – К.: Лыбидь, 1990. – 400 с.
 7. Грушевський М.С. Хмельницький і Хмельниччина / М.С. Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 6.: Серія «Історичні думки і розвідки (1895-1900)». – с. 466-490.

* * *

УДК 090.1:023:[378.4(477.53)] Голубовський

В. Орехова

**КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ ПЕТРА ГОЛУБОВСЬКОГО
У ФОНДАХ БІБЛІОТЕКИ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА**

Характеризується особиста книжкова колекція відомого українського історика XIX століття П. В. Голубовського, яка має вагомую історико-культурну цінність. Висвітлено основні етапи науково-педагогічної, та культурно-просвітницької діяльності вченого.

Ключові слова: бібліотека, особиста книгозбірня, рідкісні та цінні видання, історична наука, дослідження з давньоруської історії.

Неоцінним скарбом є особиста книгозбірня Петра Васильовича Голубовського. Це перша книжкова колекція, яка лягла в основу наукового фонду бібліотеки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, яка розпочала своє існування з відкриттям Полтавського учительського інституту 1914 року.

П. В. Голубовський – відомий український історик, джерелознавець, історіограф, професор Київського університету Св. Володимира. Він належав до Київської школи істориків Володимира Антоновича, яка підготувала ґрунт для розвитку сучасної української історичної науки [11, с. 151], за висловом Михайла Грушевського є одним із «репрезентантів нової української історіографії» [3, с.159]. Петро Голубовський – автор численних праць з історії давньої України й Білорусі [2, с.409], досліджень, «написаних на основі літописних та архівних джерел, присвячених питанням про кочове населення території степової України, про історичний розвиток її князівств» [11, с. 151], історико-бібліографічних розвідок, зокрема про нові видання та дослідження з давньоруської історії. Наукова спадщина історика налічує понад сто сорок праць, серед яких два монографічних дослідження, сорок дві статті, опубліковано понад шістьдесят рецензій, підготовлено тридцять шість лекційних курсів та спецкурсів, проте мало досліджена й заслуговує на ґрунтовний аналіз. Вагома та багатогранна педагогічна й культурно-просвітницька діяльність Петра Васильовича Голубовського зберігає важливість і до сьогодні.

Народився майбутній учений 16 червня 1857 р. у сім'ї Василя Григоровича та Анфіси Василівни Голубовських у місті Мінусінськ Тобольської губернії, нині Красноярський край, Російської Федерації. Родина Голубовських походила із спадкових дворян Чернігівської губернії, які вели свій родовід з 1802 р. Навчався в Чернігівській класичній гімназії, потім – у Київському університеті Св. Володимира на історико-філологічному факультеті (1877–1881). У студентські роки виявив неабиякі здібності до наукової діяльності. «В університеті з-поміж своїх учнів витворив Антонович цілу школу вчених, що взялися до монографічного оброблення історії окремих областей України й Білорусі або окремих моментів української історії. З цієї «школи» Антоновича вийшли: проф. Д.Багалій, проф. П. Голубовський, проф. Н. Молчановський, І. Линниченко, проф. М. Довнар-Запольський, проф. В. Ляскоронський, П. Иванов, проф. О. С. Грушевський і цілий ряд інших дослідників, котрі в своїх працях широко посунули межі наукового розроблення української історії» [5, с. 110].

Першу джерелознавчу розвідку «Хроника Дитмара как источник для русской истории» студента Петра Голубовського було опубліковано 1878 року в «Университетских известиях», що виходили в Київському університеті Св. Володимира. «Роботи деяких студентів, виконані в семінаріях і лабораторіях, становили значний науковий інтерес і друкувалися в «Университетских известиях». Крім того, щорічно оголошувалися теми для написання студентами праць на здобуття золотих

і срібних медалей. Так, у 1879 р. на запропоновану історико-філологічним факультетом тему «Історія Сіверської землі» були подані письмові твори студентами Д. Багалієм і П. Голубовським. Рада університету удостоїла працю Багалія золотої медалі і Пироговської премії, а роботу Голубовського – золотої медалі» [6, с. 42.]. Працю Петра Голубовського «История Северной земли в половины XIV в.» було надруковано в «Зборнику сочинений студентов университета Св. Владимира» (М., 1881) «... в качестве студенческого труда, удостоенного золотой медали, было представлено автором в историко-филологический факультет того же университета для получения степени магистра русской истории и принято факультетом. Такое, крайне редкое в университетской практике явление...» [7, с.9]. За результатами цих змагань історик І. О. Линниченко, також учень В. Б. Антоновича, написав дослідження «Сочинение П. Голубовского и Д. Багалая» з такою оцінкою: «Сочинение Голубовского производит весьма приятное впечатление тщательностью, ...с которой оно написано, хорошим и осмысленным изучением источников, научным духом и любовью к своему предмету» [7, с. 1].

1880 року талановитого студента залишено професорським стипендіатом на кафедрі історії Росії. Після успішного захисту магістерського дисертаційного дослідження «Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История Южно-русских степей IX–XIII вв. « (1884) його ім'я стає добре знаним у наукових колах.

Петро Голубовський учителював 1884–1885 рр. у Нижегородській жіночій гімназії, 1885–1886 Роменському реальному училищі Полтавської губернії, 1886–1896 Першій Київській гімназії, якою й опікувався. В університеті Св. Володимира працював з 1886 приват-доцентом на кафедрі російської історії, де розпочав читати спеціальний курс за руськими літописами, викладав давній період російської історії до кінця XVI ст., читав публічні лекції, був дійсним членом низки науково-просвітницьких інституцій. Після захисту докторської дисертації (1895 р.) на тему «История Смоленской земли до начала XV в.», працював на посаді професора Київського університету (з 1898 р. – ординарним). До кола його наукових зацікавлень входили: археологія, археографія, історична географія, джерелознавство, історіографія, історія церкви, джерелознавство, киевознавство, Литовсько-Польська доба, проте головним напрямом наукових досліджень вченого була давньоруська історія та історія сусідів-кочівників [8, с. 36].

П. В. Голубовський вів активну наукову та просвітницьку діяльність, де «значну її частину складала робота у різноманітних наукових товариствах, зокрема, Історичному товаристві Нестора Літописця (ІТНЛ), дійсним членом якого він був із 1881 до 1907 р., обіймаючи посаду

секретаря товариства та шість років перебував у складі його ради. Був дійсним членом Комісії народних читань, де працював у гуманітарному відділі (1886–1907 рр.). Найбільш плідним було співробітництво вченого з ІТНЛ, яке існувало при університеті Св. Володимира із 1874 р. Своєю діяльністю сприяло розвитку історичної науки, поширюючи історичні знання, займаючись вивченням історичних пам'яток та видавничою діяльністю. Історичне товариство Нестора Літописця стало осередком впровадження нових дослідницьких тенденцій та об'єднувало у своїх лавах визначних вчених. У різний час до його складу входили В. с. Іконников, В. Б. Антонович, М. І. Костомаров, Д. І. Багалій та інші [9, с. 295].

Петро Васильович був високоосвіченою і відповідальною людиною, намагався передати знання своїм учням, вважаючи, що молодь після закінчення навчального закладу повинна мати ґрунтовні знання. Головну увагу він приділяв вивченню джерел, зокрема літописам. Високо цінував значення літопису у науково-педагогічній діяльності, свої погляди висвітлив у вступній лекції «Очерк истории постепенного появления главнейших вопросов по разработке летописей» (1886): «... летопись, летопись и летопись, – вот куда должен обращаться историк». Студентам він дозволяв користуватися науковою літературою не тільки з університетської бібліотеки, а й із власної, яку старанно збирав протягом усього свого життя.

Вчений надзвичайно любив книги, був великим бібліофілом. У його книгозбірні можна було знайти багато нових, цікавих книг та рідкісних видань. Він постійно поповнював її фонди найновішими, а разом з тим і раритетними виданнями. Відомо, що «він користувався послугами книжкових магазинів та безпосередньо звертався до авторів. Наприклад, у листі до професора Московського університету, відомого історика-архівіста Н.О. Попова, вчений висловив подяку автору за надання йому твору «История Общества истории и древностей» (О.Р. РГБ. Шифр Н.П. Папка №7, №37, арк. 1). Збереглося також 18 листів, датованих 1896–1906 рр., до книжкового й антикварного магазину П.П. Шибанова у Москві з проханням про замовлення каталогів «Общества любителей древней письменности» та інших подібних видань, за якими вчений систематично випишував літературу (О.Р.РГБ, ф. 342. к.16, од. зб. 84, арк. 1). Тематика цих замовлень відображала широкий спектр зацікавлень вченого історією, археологією, джерелознавством, історичною географією та історією церкви» [9, с. 301]. Отже, можна дійти висновку, що його власна бібліотека мала вагому історико-культурну цінність, користувалася значним попитом у бібліофілів.

Яким же чином особиста книгозбірня Голубовського П. потрапила до фондів бібліотеки нашого вишу? У 1918–1921 роках у Полтаві функціонував Історико-філологічний факультет Українського Університету, який діяв на громадських засадах. Ректором цього україномовного вищого навчального закладу був завідувач археологічного відділу Земського музею Вадим Михайлович Щербаківський, визначний український археолог, етнограф, мистецтвознавець, громадський і просвітній діяч. У тяжкий час громадянської війни, зруйнованого господарства, відсутності паперу та коштів необхідно було забезпечити навчальною і науковою літературою студентів, викладачів, укомплектувати бібліотеку. За виконання цього завдання взявся Вадим Щербаківський. «...У Відні я купив німецьких книжок, а у Львові українських аж три екземпляри «Записок Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка» від двадцятого тому до останнього [Нині зберігаються у фонді рідкісних видань]. На все це я витратив своїх власних 10.000 рублів, але тепер в мене були важливі наукові українські матеріали. Коли додати до цього ще й українську бібліотеку, що була при Українському Клубі, то ми вже мали досить добру збірку українських книжок для університету. Потім пощастило придбати ще одну чудову бібліотеку Голубовського, професора Київського університету, яка мала 25.000 томів підібраних книжок. Зокрема філософічний факультет був вже дуже забезпечений книжками» [12, с.10], – читаємо в В. Щербаківського. Досліджуючи історико-біографічні та архівні матеріали стало відомо, що «...була пропозиція власника Московської антикварної та книжкової крамниці П. П. Шибанова, адресована сину покійного П. В. Голубовського, «...уступить мне библиотеку вашего батюшки осмотренную мною...» та передача її для фундації бібліотеки новоствореного Полтавського педагогічного інституту (*О.Р. РГБ. Шифр 342, №6, №28, арк. 1*)» [9, с. 301]..

Бібліотеку П. В. Голубовського в нащадків ученого придбано 1918 року.

Під час виокремлення фонду рідкісних та цінних видань 1988 року, розпочато роботу з формування книжкової колекції професора Петра Голубовського. Належність книг до особистої бібліотеки визначалася за провенієнціями: приватними підписами історика «П. Голубовський», «П. Г.», його родини та дарчими написами. Укладено алфавітний і систематичний каталоги, біографічний покажчик «Петра Голубовський». Нині продовжується робота з ідентифікації книг, періодичних та інших видань, укладання бібліографії та картотеки журнальних публікацій вченого.

Праці П. Голубовського відрізняються значною тематичною різноманітністю. Поміж них маємо прижиттєві монографічні дослідження: «Печенеги, торки и половцы до нашествия татаръ: история южно-русских степей IX–XIII вв. – К. : Тип. Ун-та, 1884»; «История Смоленской земли до начала XV ст. : монография. – К. : Тип. Имп. Ун-та, 1895», (Михайло Грушевський у реценції напише: «... книга його представляє одну з ліпших історій поодиноких земель давньої Русі і становить цінну вкладку в історичну літературу») [4, с. 530]. Видання, які давно стали бібліографічною рідкістю це: «Известия Ибнь-Фодлана о Руссах: (по поводу статьи Г. Стасова). – Б/м., 1882», «Население Америки до открытія Колумбомъ: речь, читанная на акте 13 окт. 1892 г. – К. : Тип т-ва Кушнеровъ, 1900», «Новыя изданія и исследование по древнейшему периоду русской истории : крит.-библиогр. очерк. – К. : Тип. Имп. Ун-та, 1906»; «О начале русской письменности : вступ. лекция, читанная 15 сент. 1895 г. // Оттиск изъ «Университетских Известий» за 1895», «Опыт приуроченія древне-русской проповеди «Слово о Князяхъ» къ определенной хронологической дате. – М. : Тип. А. И. Снегиревой, 1899», «Съ какого времени можно проследить на югъ Руси способъ защиты таборомъ? – М. : Печатня А.И. Снегиревой, 1901».

Зі штампом особистої бібліотеки власника колекції маємо єдину книгу, конволют, що складається з покажчиків до журналів, записок. Це стилізована корона, під якою букви «П. В.», нижче «Голубовський» фіолетовими друкованими літерами, що засвідчує про дворянське походження історика. У цьому ж два автографи повного підпису історика. [1, с. 1,1,1].

На окремих працях стоїть власноручний підпис автора та інші провенієнції (дарчі написи). Біля сотні книг збереглося з нотатками та помітками, серед яких «Акти Литовско-Русского государства / изд. М. Довнар-Запольским. Вип. 1. – М., 1899», в якій були знайдені картки з виписками, які певне написані істориком. Із школи істориків В. Антоновича та П. Голубовського вийшов і М. Довнар-Запольський, який на згадку своєму учителі залишив такий напис: «Глубокоуважаемому Петру Васильевичу Голубовскому от автора».

Найстарішою книгою у фонді бібліотеки Полтавського педагогічного університету є раритетне видання 1749 р. авторів Кадлубко В., Джалус В. «Опис історії Польщі» (латиною): Kadlubko V. Scriptorum Historiae Polonae vetustissimi cum duobus anonymis M. S. Bibliothecae episcopales Heilsbergensis editi. = Описание истории Польши / V. Kadlubko, M. Gallus. – Gedani MDCCXLIX, 1749. – 114 с., яке належить до колекції вченого.

Привертають увагу «Записки Карла Хоецького (1768–1776)» (відбитка журналу «Киевская старина». – 1883. – №12), де В.Б.Антонович своєму талановитому учневі написав: «Петру Васильевичу Голубовському от В. Антоновича». Петро Голубовський поділяв концептуальні погляди свого вчителя, часто звертався до праць В.Б.Антоновича «Археологическая карта Киевской губернии : прил. к XV т. «Древности» / В. Б. Антонович ; изд. Имп. Моск. археол. о-ва. – М. : Тип. М. Г. Волчанинова, 1895. – 139 с.» ; «Древности Юго-Западного края: Раскопки в стране древлян / В. Б. Антонович ; Имп. археол. комиссия. – СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1898. – 78 с. – (Материалы по археологии России. Вып. II)»; «О местоположении древнего Киевского Звенигорода : сб. ст. / В. Б. Антонович. – [Б. м. : б. и., б. г.]. – №2. – 166 с.».

Активною була і співпраця П.В. Голубовського із часописом «Киевская старина» (1882–1906 рр.), де вміщено його 72 публікації [10, с. 217]: це статті і рецензії на історичні праці та ін. Частина з них підписана криптонімом «П. В.» або «П. Г.». Петро Васильович був постійним автором, рецензентом і науковим консультантом часопису, а починаючи з 1895 р., після захисту докторської дисертації, він брав участь у виданні журналу. Молоді дослідники часто зверталися до нього за порадою, серед яких був і М. с. Грушевський. На одному з опрацьованих «Сборника отписков из «Киевской старины» (1883, 1888, 1889, 1895) зміст статей написаний рукою П. В. Голубовського. Усі матеріали журналу «Киевская старина» бібліографовані в каталог особистої бібліотеки історика. Також друкувався вчений в журналах «Университетских известиях», «Журнале Министерства Народного просвещения», «Историческом вестнике» та інших.

На багатьох книгах автограф товариша – Миколи Васильєва. 40 видань особистої бібліотеки вченого мають власницький підпис «Н. Васильєв». Це псевдонім М. В. Шугурова, який у 1882–1901 рр. співпрацював з «Киевской стариной». Ймовірно, що Шугуров і Голубовський мали дружні контакти, обмінювалися книгами [10, с. 352].

Про дружні, теплі стосунки Голубовського та його родини свідчать дарчі написи колег на книгах: істориків Д.Багалія, В.Базилевича, М.Довнар-Запольського, О.Лазаревського, І.Лучицького, А.Маркевича; мовознавців В.Востокова, О.Шахматова, О.Котляревського та інших. В.Е.Данилевич на книзі «К біографії В. Н. Каразіна. – Х., 1907» зроби напис: «Глубокоуважаемой ученице Натальи Петровне Голубовской на добрую память. Киев.30.V.15 г.».

Переважає більшість книг – з історії, але є чимало й літературознавчих, мовознавчих студій, мистецтвознавчих видань, творів художньої літератури. Багато книг належало родині Голубовського:

донькам Наталії Петрівні, Вірі Петрівні, Надії Петрівні, братам О.Голубовському, В.Голубовському, про що засвідчують дарчі написи – усього 19. Книгою Шерра «Иллюстрированная всеобщая история литературы» (Т. 1. – М., 1905) нагороджена донька Голубовського Наталя, про що свідчить напис: «По определению педагогического совета Киевской женской гимназии А. А Бейтель 12 мая 1904 г. дана сия книга ученице Голубовской Наталии при переходе из 6 в 7-й класс за благонравие и отличные успехи в науках. Киев 11 дек. 1904 г. Председатель пед. совета – Начальница гимназии – Секретарь совета».

Самовідання педагогічна праця професора Петра Васильовича Голубовського здобула визнання. З 1898 його обрано дійсним членом Імператорського Московського археологічного товариства, з грудня 1898 р. йому присвоєно звання статського радника, був кавалером ордену Св. Анни III ступеня, Св. Станіслава II ступеня та III ступенів, мав срібну медаль на честь царювання імператора Олександра III.

Талановитий учений так і зміг за життя зреалізувати багато цікавих наукових планів, просвітницьких задумів. Помер Петро Васильович Голубовський 18 березня 1907 року від серцевого нападу. Михайло Грушевський у словах скорботи напише: «Історіографія України стратила знову здібного і заслуженого робітника в особі професора київського університету Петра Голубовського. Вирощений в Україні <...> він живвся з минулим України <...> Як чоловік Голубовський лишив по собі дуже симпатичну пам'ять людини непретенціозної, беззлобної, сердечної, вірної поступовим ідеалам <...> інтереси антикварія брали в ньому перевагу над інтересами історика-еволюціоніста, із часом навіть більше ніж менше. Се, розуміється, не перешкодило його працям здобути важне значення в історії Київської Русі».[3, с.159 ; 161; 162].

Колекція не зберегла своєї цілісності. Значну частину книжок у 1960-х роках передано до Національної історичної бібліотеки України, частина їх – у фонд Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського. Окремі видання знаходяться у фондах Полтавського краєзнавчого музею. Досліджуючи біографічні та архівні документи, дійшла висновку, що книгозбірня Петра Голубовського становить основу фонду рідкісних та цінних видань бібліотеки, зокрема книги з історичної галузі та фонду періодичних видань до 1917 року. Ця колекція має вагому історико-культурну цінність і слугує джерельною базою для розвитку української науки та культури.

Підсумовуючи можемо констатувати, що протягом усього життя Петро Васильович активно сприяв поширенню наукових знань про історію України, намагався усіма засобами наукової та культурно-просвітницької діяльності донести здобутки історичної науки до

широкого загалу, мав багатогранні наукові інтереси, був досвідченим книгознавцем про що засвідчує його книжкова колекція, адже вона є невід'ємною частиною його біографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфавитный указатель авторов и статей, помещенных в «Киевской старине» (1882–1887). – 53 с. ; Указатель статей в томах XXVI-50 «Зап. Имп. Новороссийского ун-та» (1878–1889). – 13 с. ; Систематический указатель к неофициальной части «Университетских известий». – Киев, 1861–1883 гг. – 68 с.
2. Голубовський Петро // Енциклопедія українознавства : переклад в Україні / гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. – К., 1994. – Т. 2. – с. 409.
3. Грушевський М. Петро Голубовський [Некролог] / М. Грушевський // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1907. – Т. 76. – с. 159–162.
4. Грушевський М. С. Нові розвідки з Давньої Руси // Грушевський М.С. Твори : у 50 т. – Львів : Світ, 2004. – Т. 6. – с. 523 – 530. – Рец. на кн.: Голубовський П. В. История Смоленской земли до начала XV ст.: монография. – К. : Тип. Имп. Ун-та, 1895. – 334 с.+табл., мапа.
5. Дорошенко Д. Володимир Антонович в українській історіографії / Д. Дорошенко // З іменем Святого Володимира / [упоряд.: В.Короткий, В.Ульяновський]. – К. : Заповіт, 1994. – Кн. 1. – с. 109–110.
6. Історія Київського університету. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 630 с.
7. Линниченко И. Сочинения П. Голубовского и Д. Багалея / И. Линниченко. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1883. – 43 с.
8. Максимова М. В. Педагогічна діяльність П.В.Голубовського / М. В. Максимова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2005. Вип. 80–81. – с. 35–38.
9. Максимова М. В. Просвітницька діяльність професора Київського університету П.В.Голубовського / М.В.Максимова // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / Наук.-дослід. ін.-т українознавства. – К., 2005. – Т. 7. – с. 4.
10. Палієнко М. Г. «Киевская старина у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст. / М. Г. Палієнко. – К.: Темпора, 2005. – 384 с. – (Додаток: Автори «Киевской старины»: короткий біографічний словник. – с. 187–382).
11. Пінчук Ю. А. Голубовський Петро Васильович / Ю. А. Пінчук // Енциклопедія історії України : у 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (гол.) та ін. – К., 2004. – Т. 2. – с. 151.

12. Щербаківський В. Український університет у Полтаві: спогади / Вадим Щербаківський; Центр охорони та досліджень пам'яток археології, Упр. культури Полтав. облдержадміністрації, Держ. архів в Полтав. обл. – Полтава, 1994. – 40 с.

* * *